

Multiculturalitat, multilingüisme i identitat andorrana

Alexandra Monné, Universitat d'Andorra

Per parlar-vos de multiculturalitat a Andorra, de multilingüisme i identitat andorrana, he dividit la meva presentació en cinc punts. En primer lloc presentaré el context andorrà. En segon lloc, caracteritzaré els principals grups culturals a Andorra (tant els autòctons com els estrangers). A continuació parlaré dels principals grups lingüístics a Andorra. En quart lloc presentaré la identitat nacional i, finalment, faré unes propostes de millora al voltant de diferents àmbits.

Contextualització

El multilingüisme, la multiculturalitat i la interculturalitat, així com la identitat nacional, són temes recurrents en els mitjans de comunicació i a les xarxes socials arreu, i també ho són a Andorra. Cal dir que Andorra, en els últims quaranta anys, ha experimentat una transformació molt gran en diversos sectors. Per exemple, hi ha hagut canvis significatius en l'economia i, sobretot, en el turisme i el comerç; també s'han produït transformacions significatives en la demografia, ja que ha vingut un grup de persones molt nombrós en edat de treballar i de nacionalitats diverses, com veurem més endavant; i, finalment, transformacions polítiques, ja que aquesta allau de persones forasteres ha comportat que s'hagi hagut de legislar i regular l'accés a la nacionalitat. Totes aquestes transformacions suposen un repte per a la cohesió, la integració, la inclusió i la convivència social al país.

El Principat d'Andorra té 468 km². És, doncs, un país petit. La majoria de la població té entre vint-i-cinc i cinquanta-nou anys, és a dir, es troba en edat de treballar. Actualment, hi ha 78.015 persones censades. D'aquestes, però, menys de la meitat són autòctones (és a dir, que la majoria dels residents són immigrants). Cal dir que amb les polítiques de regulació i accés a la nacionalitat andorrana, aquest 45% d'autòctons tendeix més cap a un 50%, i en els deu anys vinents, segurament, serà un 55%. Per tant, el percentatge de població immigrada cada vegada anirà disminuint, a causa de nacionalitzar-se de nou, és a dir, canviar la nacionalitat d'origen per l'andorrana, perquè ja porta almenys 20 anys vivint a Andorra o ha fet l'escolaritat obligatòria o ha contractat matrimoni amb un nacional.

Les nacionalitats de la població resident que hi ha a Andorra es distribueixen de la manera següent: un 45% són de nacionalitat andorrana, un 30% de nacionalitat espanyola, un 13% de nacionalitat portuguesa i un 5% de nacionalitat francesa. Finalment, el 7% restant inclou el gran gruix de nacionalitats –europees i no europees¹.

¹ Els xilens, uruguaïans i argentins solen venir a l'hivern a treballar a les pistes d'esquí aprofitant que als seus països és estiu.

Caracterització dels principals grups culturals: autòctons o estrangers

Els andorrans tenen en comú una sèrie de privilegis (participació política, avantatges en l'accés als recursos i al treball), però no són un grup homogeni. En sociologia es diferencia el que són els "andorrans de soca" i els "andorrans de segona generació". Quan parlem dels "andorrans de soca" (és a dir, els andorrans de famílies tradicionals del Principat) ens referim a aquells que formen part d'un grup més minoritari, més legítimat per intervenir en els afers polítics del país i que han obtingut més avantatges econòmics i polítics de la transformació d'Andorra. Pel que fa als "andorrans de segona generació" (els fills de pares estrangers nascuts a Andorra amb vint anys de residència efectiva al país), ens referim a un grup més nombrós que té menys prestigi i està menys ben situat respecte del grup anterior.

Dins del grup d'estrangers, el grup format per espanyols és el més nombrós (30%). És majoritari i s'explica per la proximitat geogràfica amb Espanya i per l'atracció de l'oferta laboral. La procedència del col·lectiu espanyol és Catalunya en primer lloc (que no només és el grup més antic, sinó que, a més, té en comú amb els autòctons la llengua i la cultura), seguit per Andalusia, Galícia, Castella-Lleó, Aragó, Múrcia i València. Els espanyols estan menys integrats socioculturalment, ja que part de la integració es vehicula a través de la llengua (i aquests immigrants, majoritàriament no aprenen el català i mantenen el castellà).

Pel que fa al col·lectiu de portuguesos (13%), és el grup més recent, menys qualificat, amb una posició més baixa en l'escala social i poc integrat per les condicions de vida i per la llengua.

Per la seva banda, el col·lectiu dels francesos suposa un 5% del total d'immigrants. Provenen majoritàriament de la regió del Migdia-Pirineus, Perpinyà i París. Es tracta d'un grup antic, se situa socioeconòmicament en les capes mitjanes, gaudeix de cert prestigi social i té una elevada valoració de la seva pròpia llengua. Es concentren, sobretot, al Pas de la Casa i a Canillo. És un grup que experimenta un tancament lingüístic i cultural perquè es concentra molt en la pròpia comunitat francesa, cosa que provoca que les relacions siguin molt endocèntriques.

El col·lectiu que conformen altres nacionalitats suposa un 7%. Es tracta d'un grup molt heterogeni, i també són grups que no es relacionen gaire amb la resta de la comunitat. Podem destacar dos grans grups: els europeus i els no europeus o extracomunitaris. Pel que fa als europeus, destaquen en quantitat els britànics, que gaudeixen d'un nivell de vida alt, i seguidament tindriem els alemanys, els holandesos, els italians i els belgues. Es tracta principalment de persones jubilades. Finalment, respecte als no europeus o extracomunitaris, destaquen els marroquins, els filipins, els hindús i els llatinoamericans.

En relació amb la immigració, cal tenir en compte que a Andorra hi ha establertes les Lleis de Quotes, que pretenen limitar l'arribada d'immigrants de fora de la Unió Europea en el marc de les Lleis d'Immigració d'Andorra. Això explica que la majoria d'immigrants siguin d'origen europeu i que participin d'una cultura similar, de tradició judeocristiana.

Així, no hi ha grans diferències ètniques ni religioses i, per tant, no es detecten problemes significatius de coexistència cultural.

Entre els diferents grups nacionals també es percep una separació entre ells, un tancament d'algunes comunitats, sobretot de la comunitat francesa i la comunitat portuguesa, potser a causa de l'escala socioprofessional i les diferències econòmiques. Segons una recerca que es va fer en Centre de Recerca Sociològica de l'Institut d'Estudis Andorrans (CRES), es va investigar per què la societat andorrana està segmentada. S'apunta a sis possibles explicacions: la segmentació per la llengua, per l'economia i l'ocupació laboral, pel classisme, per la cultura, per la situació jurídica o per la situació política que una persona pugui tenir (ja que els ciutadans sense la nacionalitat andorrana no poden tenir participació política).

Caracterització dels principals grups lingüístics a Andorra

Em sembla adient partir d'un fragment de la tesi doctoral de J. M. Ballarín (2004) que diu:

"La vinguda massiva d'immigrants ha aportat un nou repertori lingüístic i cultural. Així doncs, la societat andorrana ha passat de ser una comunitat monolingüe oficialment i socialment a esdevenir un ecosistema dominat pel plurilingüisme que posa en perill la conservació de la identitat i la llengua pròpia del país."

Ara contextualitzaré aquestes llengües a partir dels següents criteris: l'oficialitat, el nombre de parlants, la presència d'usos formals i informals, la presència en l'àmbit públic o privat, el prestigi que pugui tenir a nivell cultural i la seva valoració.

Quan parlem d'Andorra, a nivell sociològic també podem parlar de dues Andorres perquè si bé a nivell territorial no es percep, internament està escindida. Una és l'Andorra oficial, autòctona, amb poder polític i que parla en llengua catalana, però que és minoritària. I l'altra Andorra, que és la majoritària, la que s'expressa més en castellà, producte d'aquesta immigració, més moderna i, més multicultural.

El català

La llengua catalana és minoritària i s'utilitza a l'administració, en els bancs, les gestories, les assegurances, els metges, els dentistes... i té recolzament institucional en els àmbits oficial i educatiu (perquè hi ha un sistema educatiu andorrà des de 1980, quan es constituí l'escola andorrana). Això no obstant, pel que fa al sistema educatiu, cal afegir-n'hi dos d'estrangers: l'escola espanyola i l'escola francesa. Finalment, també es parla el català als mitjans de comunicació. En definitiva, el català és una eina d'integració i d'utilitat per poder-se comunicar.

El català no només s'usa a l'escola andorrana, sinó que a les escoles dels altres sistemes educatius estrangers també hi ha un departament de formació andorrana que té la missió de potenciar, promocionar i protegir la llengua oficial. Així, s'assegura aquesta llengua nacional en els sistemes educatius que parlen una llengua estrangera dintre de l'estat d'Andorra. Abans que arribés l'escola

andorrana (1984), entre el 1900 i el 1984, que és quan apareixen les primeres escoles franceses i espanyoles, ja es feien actuacions en aquest sentit per part del Consell General. Però no va ser fins el 1972 quan es va promocionar el català de manera més seriosa a través del procés "d'andorranització". Aquest procés tenia com a objectiu incorporar la llengua i la cultura andorranes a les escoles, però com que es va veure que no era suficient es va crear l'escola andorrana precisament per assegurar aquesta identitat, per protegir-la.

El castellà

És la llengua més parlada, la que domina més en la societat andorrana. És una llengua pràctica, una llengua franca que té el seu sistema educatiu i que rep recolzament institucional. Cal recordar que el Principat d'Andorra és un copríncipat i, per tant, ha de tenir representació tant de la part francesa com de la part espanyola. S'utilitza sobretot en els transports públics, en els bars i en els grans magatzems. Es tracta, sobretot, d'una llengua relacionada amb usos informals.

El francès

El trobem vinculat a les expectatives laborals i acadèmiques, té prestigi cultural i gaudeix de recolzament institucional. També es troba dins l'àmbit formal perquè hi ha un sistema educatiu propi on s'ensenya la llengua. A part, l'escola andorrana és una escola bilingüe, de doble immersió, que també n'assegura el coneixement.

El portuguès

També hi és present en un 13%. Tanmateix, és una llengua que no està lligada al prestigi social ni al prestigi cultural. No és una llengua pràctica per intercomunicar-se entre els diferents grups, sinó que només s'empra en àmbits informals.

Coneixements i usos lingüístics

Troblem situacions de monolingüisme, sobretot en el grup de francesos i portuguesos (que es relacionen només amb la seva llengua), que són els col·lectius més tancats (cosa que, òbviament, no vol dir que tothom es comporti de la mateixa manera, però sí que s'observa una tendència). Hi ha, també, situacions de bilingüisme (com per exemple, català-castellà, català-francès, català-portuguès, castellà-francès o castellà-portuguès), de trilingüisme i de plurilingüisme.

Els joves, en els àmbits socials i culturals opten pel castellà, perquè és una interllengua. Podem afirmar, doncs, que sí que saben moltes llengües però potser, a grans trets, aquest multilingüisme esdevé més teòric que no pas pràctic. A la pràctica, la situació és més de diglòssia, perquè el català queda reduït a l'àmbit escolar –o en famílies de condició lingüística catalana– i el castellà queda en l'àmbit social o de carrer.

La identitat nacional

Es parteix de diferents elements que configuren la noció d'identitat a partir de diferents autors com Kymlicka, Guibernau, Smith, Barrett o Anderson. Aquests autors ressalten la importància d'elements psicològics (autoidentificació, coneixements, emocions, sentiment de pertinença, creences, afectes), socials (sentir-se part d'un grup, compartir), culturals (llengua, tradicions, costums, símbols, mites, enteniments comuns), territorials (espai, pàtria, fronteres, delimitacions, elements estàtics i elàstics, canviant, límits), històrics (records, passat comú, projecte col·lectiu futur) i polítics (participació en l'Estat, govern, sobirania, institucions, autodeterminació, decisions).

També es fa un incís en la diferenciació, segons Smith (2000), entre el nacionalisme ètnic i el nacionalisme cívic. Es defineix el nacionalisme ètnic com la pertinença per una suposada ascendència comuna més o menys ancestral; i es defineix com a nacionalisme cívic quan el grup esdevé producte d'un contracte social o està basat en la identitat cultural d'un grup que pressuposa hàbits compartits.

Diferents acadèmics han estudiat la identitat nacional andorrana: Notó (1983), Saló i Farràs (1994), Ballarín (2004), Margarit i Monné (2010), Monné (2015) amb la tesi *Factors psicosocials implicats en la construcció de la identitat nacional*. La tesi es basa en un qüestionari d'identitat andorrana, partint d'altres estudis com els de Del Valle (2001) o Barrett i Oppenheimer (2011), amb vint-i-dos ítems dividits en quatre apartats², que es va administrar a 550 persones. Les principals conclusions de l'estudi són les següents:

- La identitat col·lectiva andorrana i el sentiment comú de pertinença a Andorra depèn de la sang, de la llengua, de la terra i de la història comuna. S'apropa, per tant, més a aquell nacionalisme ètnic que no pas al cívic (tot i que també hi té un rol).
- La població s'estructura al voltant d'elements d'identitat multifactorials que diferencien entre els andorrans de soca, els andorrans de segona generació i els immigrants, que alhora presenten graus de prestigi i valoració diferents.
- Hi ha una sèrie de factors modificadors de l'estatus d'un individu, com poden ser el nivell d'estudis assolit o els anys de residència.
- Existeixen prejudicis i estereotips de caràcter i naturalesa diferent a l'hora d'identificar els diferents grups nacionals. Es detecta una tendència de prejudici negatiu generalitzada que s'esdevé en tots els grups. Especialment, cap als col·lectius portuguès, marroquí o sud-americà. Aquest fet s'atribueix al caràcter, la personalitat i la manca d'interès per part d'aquests col·lectius per integrar-se a la societat andorrana; el tipus de projecte migratori (sembla que siguin a Andorra però després vulguin tornar cap al seu país d'origen i això provoca que no acabin d'arrelar); i, finalment, la posició sociolaboral que ocupen.
- Aquestes percepcions estan en constant construcció, interrelació i reformulació. Així, es modifiquen i es reinterpreten en noves dinàmiques de relació i de representació social a partir de factors com l'escolarització dels fills, els moviments en l'escala socioocupacional, les modificacions en les dinàmiques

² a) Qüestions sociodemogràfiques; b) Identificació subjectiva; c) Coneixements; i d) Actituds.

econòmiques i polítiques d'Andorra o la pròpia evolució que té lloc amb el pas del temps de les relacions i influències de les cultures.

En l'estudi de tesi també es va veure que existien diferents relacions, de les quals en destaco cinc. La primera és que hi ha una relació intrínseca entre tenir coneixements de la nació andorrana i sentir-se'n part. És a dir, com més coneixements té una persona, més sentiment de pertinença i d'arrelament mostra. També, com més coneixement institucional³, més sentiment de pertinença (i aquesta era la variable que més correlacionava). La segona relació té a veure amb les preferències que tenen les persones cap al seu grup (favoritisme grupal); en aquest punt s'observa que tenen sentiments més negatius, de prejudicis, cap als altres grups (específicament cap als grups de portuguesos, marroquins i sud-americans). La tercera relació té a veure amb la llengua que es parla a casa i la identitat nacional. Aquelles persones que són de llengua materna catalana se senten més andorrans que no pas aquelles persones que parlen una altra llengua com el castellà, per exemple. La quarta relació parla del sistema educatiu i la identificació. Les persones que han anat a l'escola andorrana tenen un sentiment de pertinença a Andorra més gran que els qui s'han format en altres sistemes educatius; tanmateix, veiem que l'escola no és una entitat que influeixi en una identitat nacional sinó que això té més a veure amb la família i amb les xarxes socials. Finalment, la cinquena relació estableix diversos factors. Quan en una pregunta oberta vam preguntar quins elements o conceptes consideraven que estaven lligats a la identitat nacional vam obtenir respostes molt diverses, però les que més es van repetir van ser el turisme, la muntanya i la llengua catalana. Per tant, el català és un símbol d'identitat que es percep en la població.

Propostes de millora

Com he vist, el multilingüisme, la multiculturalitat i la identitat tenen implicacions en diferents àmbits (polític, educatiu, lingüístic, social, econòmic i cultural). Aquestes implicacions, en funció de com les gestioni un estat, poden proporcionar una millor o pitjor convivència, més o menys situacions de xenofòbia (sobretot a la societat o a l'escola), o un major o menor grau de racisme i d'exclusió.

Per acabar, penso que a Andorra s'hauria de potenciar la formació escolar i d'adults sobre coneixement andorrà perquè sabem que com més coneixements de cultura andorrana es tenen, es mostra un major grau d'identitat. També s'hauria de sensibilitzar i promoure més coneixements sobre cultura portuguesa, francesa i sud-americana per contrarestar els prejudicis que es puguin donar respecte d'aquests grups de població. Val la pena també valorar la promoció d'activitats que facilitin sinergies entre els grups francès i portuguès amb altres grups culturals perquè tinguin la possibilitat de gaudir de més relacions amb la resta de la societat andorrana.

D'altra banda, en relació amb la llengua, caldria enfortir les polítiques d'ús del català més enllà de l'àmbit escolar, per recuperar espais que de moment domina el castellà.

³ Coneixements de tipus general (himne, bandera, llengua, patrona, escuts...), històrics (esdeveniments), polítics (personatges i fets), socials, culturals (tradicions, llegendes, símbols...), institucionals (coprínceps, síndic...) i geogràfics (extensió, divisions territorials, noms...).

En el sistema educatiu, caldria reforçar la formació andorrana a les escoles espanyoles, perquè va ser en aquest sistema on les persones sentien menys identitat nacional. Finalment, caldria revisar la normativa en relació amb la doble nacionalitat, ja que a Andorra no és permesa (cosa que implica que si una persona assumeix la nacionalitat andorrana cal que renunciï a la pròpia, fet que provoca rebuig en força gent). En relació amb la nacionalitat, caldria modificar també els terminis per tal d'assolir-la (que actualment requereixen vint anys de residència al Principat), de manera que persones interessades a participar de la vida política d'Andorra no haguessin d'esperar tants anys.